

Жаанбаева К.Б.

АДАБИЯТ САБАГЫНДА ОКУУЧУЛАРДЫН ОЙ ЖҮГҮРТҮҮСҮН ӨНҮКТҮРҮҮ

Жаанбаева К.Б.

РАЗВИТИЕ МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ ЛИТЕРАТУРЫ

К.В. Zhaanbaeva

DEVELOPMENT OF THINKING OF PUPILS AT LITERATURE LESSONS

УДК: 894.452

Макалада жаңы мектепке педагогикалык кадрларды даярдоону модернизациялоонун актуалдуу проблемасы катары балдарга китеп окутуу, китепке болгон солгун мамилесин жандандыруу маселесине көңүл бөлүү зарылдыгы белгиленип, ааламдашуу доорунда адабият сабагында окуучулардын ой жүгүртүүсүн өнүктүрүү милдети жөнүндө пикирлер баяндалат.

Негизги сөздөр: *ой жүгүртүү, глобалдык билим берүү, гумандуу педагогика, көркөм ой, кругозор, эрудиция, руханий-педагогикалык маданият, проблемалык кырдаалдар, эмоционалдык таасир, байланыштуу кеп, негизги баалуулук, маданий экспансия, дүйнөлүк миграция, интеграция, социалдык – маданий генетика.*

В данной статье рассматриваются основные пути развития мышления учащихся на уроках литературы в глобализации мира, подчеркивается важность развития культуры к книге и чтения книг, как актуальная проблема в модернизации подготовки педагогических кадров в современной школе.

Ключевые слова: *мышление, глобальное образование, гуманная педагогика, художественная мысль, кругозор, эрудиция, духовно-педагогическая культура, проблемные ситуации, эмоциональное воздействие, основная ценность, культурная экспансия, мировая миграция, интеграция, социально-культурная генетика.*

In teaching pedagogical trainers in the new school as modernization actual problem in the reading books, to animate the mild relation and describes the developing pupils consideration in literature lesson in time of globalization.

Key words: *thinking, globalization, humane pedagogics, artistic thought, knowledge, erudition, spiritual-educational culture, problematic situations, emotional impact, coherent speech, the main value of cultural expansion, global migration, integration, social-cultural genetics.*

Учурда окуучунун ой жүгүртүүсүн өнүктүрүүгө, түшүнүп, билгенин талдап, чечим чыгара билүүгө тарбиялоо талабы курч коюлууда.

Өзгөчө глобалдык билим берүү мезгил сынагынан өтүп жаткан убак.

Глобалдык билим берүү окуучунун оригиналдуу ойлоноусуна, кыял чабытын өнүктүрүүгө шарт түзүп берет.

Ж.Баласагын айткандай: «Шумдуктуунун шумдуктуусу - билим, ой. Аны ээрчиген көккө учат токтобой». Ал эми В.А. Сухомлинский: «Педагогика - бул чыгармачыл акыл-ой менен эргиген эмгектин жуурулушу», - дейт. Дегеле кайсы сабакты окутпайлы, милдетибиз окуучунун ой жүгүртүүсүн, кыял чабытын, тапкычтыгын, байланыштуу кебин өстүрүү эмеспи. Балдарды тарбиялоодогу эң татаал нерсе - алардын жүрөгүн өйүгөн, дилиндеги ойду сезе билүү. Мугалим өмүр бою дидактиканын түбөлүк суроолоруна жооп издеп келет: Эмнени? Кантип? Эмне үчүн? ... окутабыз?

III. Амонашвилинин осуяты эске келет:

1. Баланын мүмкүнчүлүгүнүн чексиздигине ишениңиз;

2. Өзүңүзгө жараткан ыроологон учкунга ишениңиз;

3. Гумандуу педагогиканын күчүнө ишениңиз.

Осуятта белгиленген ишенимдер бизди мугалим бойдон жашатып келет.

«Айтып бердим – өздөштүрүштү - текшердим» - бул биздин адабият сабагынын эскирген формасы.

Окуучу – угуучуларды төрт тайпага бөлсө болот:

1. Укпай отургандар. Алар мугалимди сүйлөтүп коюп, башка нерселер жөнүндө ойлоношат, кептен аз нерсени алат;

2. Жарым уккандар. Булар бир көңүл коюп, бир көңүл койбой отурушат;

3. Пассивдүү кабыл алып уккандар. Алар мугалим эмнени айтса, ошонун баарын кабыл алышат;

4. Ойлонуп уккандар. Булар – сынчыл угуучулар. Мындай окуучулар кептен максимум пайда алып, анализдөө менен угат.

Учурдагы биздин максат – ушундай төртүнчү тайпанын мүчөлөрүнүн санын көбөйтүү. Түшүнүү - бул али билим эмес, билим болуш үчүн ойлоп түшүнүү зарыл. Окуучуларга даяр маалыматтарды үйүп салбай, аларды ойлоноууга, туура түшүнүүгө, билгенин турмушта колдонууга үйрөткөндө гана максатыбыз ишке ашат. Авторитардык - императивдик педагогикалык процессте кысым көрсөткөндө, баланын жүрөгү кандайча мыкчылаарын улуу медик - педагог Януш Карчак рентгенге тартып алып, мектеп мугалимдерине демонстрациялап көрсөткөнүн эске салалы.

Окуучуларды ойлоноудан сөзгө багыттап, оюн көркөм сөз менен орундуу, туура туюндуруусун, сөзгө кумарлануу менен мамиле кылуусуна жол көрсөтүүдө адабият сабагы - мыкты каражат. Себеби, көркөм чыгармалардагы каармандардын таасири окуучунун билим алуусун гана камсыз кылбастан, турмуштагы алар мурда саресеп салып сезбей жүргөн көрүнүштөргө аралаштырат, аларды иликтөөгө чакырат, баамчылдыкка жетелейт, баланын жан - дүйнөсүнө от коет. «Эгерде адабият сабагы көркөм ой менен баланы ойлонто албаса, ал адабият сабагы болуудан калат», - дейт С.Рысбаев.

Глобалдык билим берүүдө башталгыч класстын окуучулары да өздөрүн инсан катары сезип, чыгармачыл ой жүгүртүп, башкалардын оюн талдап, ага баа берип, өзүнчө чечим чыгарып, мугалим көрсөткөн багыт боюнча аны улантып, тынымсыз иштөөгө үйрөнөт. Чечен, сөз кудуретин билип, кыргыздын рухий дөөлөттөрүн дилине да, тилине да

сиңирген мугалимдин өзү- алмаштыргыс үлгү жана эң натыйжалуу көрсөтмө курал. Китеп - билим алуу жолундагы негизги баалуулук.

Мектептерде колдонулуп жаткан окуу китептери биз максаттарыбызды ишке ашырууга толук көмөктөшөт. Окуучулардын ой жүгүртүүсүн өстүрүүгө өзгөчө басым жасалат, бул багытта бардык бөлүмдөрдө орун берилгендигинен тышкары «Ойлонуп көрөлүк» (автору А.Токтомамбетов, 2-класс 143-159-б.), «Ойлонолу, издейли» (4-класс 106-131-б.) деген атайын бөлүмдөр орун алган.

Мисалы: 2-класстын «Адабий окуу» китеби Эсенгул Ибраевдин «Ким күлүк?» деген ыры менен башталат:

Уч-кыйырсыз ой күлүк.
Ойдон кийин ким күлүк?
Оймо – чийме жол күлүк.
Жолдон кийин ким күлүк?
Жомок айткан мен күлүк.
Менден кийин ким күлүк?
Мээни чаккан сен күлүк.

Бирда жомок айткан улуу муундан да баланын ой чабыты күлүктүгү белгиленет. «Баарынан ким күчтүү?» жомогун өтүүдө «Сынчыл ой жүгүртүүнү өнүктүрүү үчүн окуу жана жазуу» долбоорунун стратегияларын колдонуп, натыйжалуулугун көрдүк.

Окуучу башкы орунду ээлеген класстарда мугалимдер билимди жайылтуучу, насаатчы ролунан четтешет. Алар - таанып билүү процессине көмөк түзүүчү стратегияларды тажрыйбасында колдонууга жана өздөштүрүүгө активдүү катышкан окуучулардын даанышман устаты. Мындай өткөөл зор мааниге ээ. Ушул өткөөлдү бир мугалим төмөндөгүдөй корутундулаган: «Мен өзүмдүн окуучуларымдын мындай экенин биринчи жолу билдим. Кокустан эле, мени качан толтурат экен бош идиштер менен курчалбастан, кызыктуу идеялары бар адамзаттарынан турган топ мени курчап турду». Мындай канааттанууга жетишүү - бардык мугалимдердин максаты.

Окуучунун кабыл алуусунда вакуум түзө билүү керек, аны китеп менен гана толуктай алгыдай кылып, ошондо гана китепти окубай коюшка мүмкүн болбой калат. Жан - дүйнөсүнүн суроосуна жооп табыш үчүн чыгарманы бүтүндөй кызыгуу менен окуп чыгат, ойлонот, изденет, табат.

Учурда турмуш көйгөйү көпчүлүктү базарга чогултуп, балдар кароосуз калды. Ата энелердин айрымдары балдарга бардык нерсени мугалимдер гана үйрөтүүгө милдеттүү деп эсептешет. Үйлөрүндө көркөм чыгармалар жок. Үй-бүлөлүк китеп окуу деген түшүнүк жоголду. Рим философу Сенека: «Насаат айтуунун жолу узак, үлгү-өрнөктүн жолу кыска» деген экен. Үй-бүлө башчыларынын өрнөгү менен балдарды китепке жакындатууга болот. Китеп окубаган үй-бүлөнүн балдары күндөлүк көрүп жүргөн турмуштук жөнөкөй нерселерди да ачык түшүнө алышпайт, сөзгө таптакыр жарды. Мындай абалдан көркөм чыгарма гана сактап калат.

Алыкул Осмоновдун:

«Кумдан болоор, таштан болоор төшөгүм,
Аз да болсо сыртта калаар сөздөрүм,

Өлсөм дагы жара тээп мүрзөмдү,

Буудан болуп таскак салып өтөөрмүн»,- деген саптарын жатка айткандан кийин маанисин сураганымда, «Бир жаратылыш жөнүндө» деген окуучунун жообун угуп, ой - туюмунун жакырдыгына жаным кейип, боорум ооруган. Ал эми дагы бирөө «Ак кемедеги» балага каалоо жазып: «Ушул балалык аруулугуң, тазалыгың, ыйманың өмүр бою сакталып калсын. Сендей балдар көп болсун. Анда жашоо коркунучсуз болуп калат. Бала, сен өлбө», - дептир. Бул - ички дүйнөсү, ою сулуу адамдын каалоосу.

В.А.Сухомлинский өзүнүн «Мектептин жаш директорлору менен аңгеме» деген китебинде: «Мен өзүнүн энеси менен 2-3 сөз аркылуу гана пикирлешкен балдарды билемин, бул балдардын өздөрү жомоктон, элдик ырлардан угуша элек сөздөрдүн эмоционалдык таасирин туюшпагандыгын өкүнүү менен байкадым. Эч качан жана эч нерсеге кызыкпаган, таңыркабаган балдардын бар экендигине көзүм жетти. Алар куудулдукту да сезишпейт. Юморду түшүнүшпөйт»,- деп жазган.

Казат Акматов: Руханий кризистен чыгуу үчүн китепке таянуу керек Бул абалдан чыгууга идеялык китеп даба болот. Азыр бала бакчадагы тарбиячылардын баары китеп окутууга такыр көңүл бурушпай калды. Бул нерсени түшүнүшпөйт, бөбөктөргө китеп окуп берейин деген түшүнүк жок. Мектептерде да ошондой. Ата-эне өзүнүн балдарын китеп окууга тарбияламайынча, эч нерсе чыкпай калды. Баланын китепке болгон мамилесин ар бир ата-эне өзү көзөмөлгө алышы керек деп эсептейм,- дейт.

Жазуучу «Бала кезинде китеп окуган бала менен окубаган баланын айырмасы эмнеде болушу ыктымал?» деген суроо коюп, ага « Рух тарбиясы жакшы түптөлүп баштаса, ал баланы чоңойгондо, эч ким жаман жолго бастыра албайт»,-деп жооп берет.

Китепке байланыштуу кызыктуу маалыматтар менен таанышсак, азыркы учурда китеп сатып алуучулардын көпчүлүгү 45 жаштан өйдөгүлөр болуп, ушул жаштагылар китептердин дүйнөлүк сатыгынын 50% ын алышат экен.

Кыргыз Эл акыны Ш. Дүйшеев «Агындылар» деген чыгармасында:

«Ошентип, биз сабатсыз кемпир-чалдарга китеп окуп берчүбүз. Ошол кездеги чалдарга китеп окуп берген балдар бүгүн өзүбүз чал болдук. Бүгүн тескерисинче, бизде кемпир-чалдар сабаттуу, балдар сабатсыз болуп калды. Китеп окубаган доор келди. Китеп окубаган доор менен китеп окубаган муун келди. Китеп окуган доор эми кайтып келеби, же ушул бойдон кайтып кетеби, айтыш кыйын. Келбей калышы да мүмкүн»,- деп китебин жазып алып, «Ким окуйт?» деп түйшөлөт.

Өлкөдө китеп сатуу системасы жолго коюлуп, илгеркидей айылдарда кичине болсо да, мамлекеттик тармактагы китеп дүкөнү болушу зарыл. Идеялык китептерди балдарга сөзсүз окутуу керек. Мамлекеттин буга сөзсүз көңүл буруусу шарт.

Ата-энелер балдарына майрамдарда бири-бирине китеп белек (албетте, курагына ылайык)

кылуусун кайрадан салтка айландырууну калыптандыруусу керек. (Жумшак оюнчуктарды, шоколад, картиналарды, сааттарды эмес).

«Элибиздин социалдык-маданий генетикасындагы ыйык нарктар, асыл рух дөөлөттөр, улут жүрөгү бүгүнкү мектепте дүкүлдөп согулуп турушу зарыл», – дейт С.Байгазиев. Ааламдашуу апаатынан кыргыз жүзү менен суурулуп чыгуу үчүн кыргыз мектебинде мугалим жаш муундарды мына ушундай элдик жүрөк менен жашай билүүгө үйрөтүүгө дарамети жетиш керек. Ошондо чоочун маданий экспансия, дүйнөлүк миграция, интеграциянын ассимиляциялап жиберүүчү өкүм күчүнө туруштук берип, улут катары сакталып, жалпы адамзаттын көчүндө болобуз. Улуттун болочогу - мугалимдин колунда. «Ийри жыгач түз болот, теске салып ондосо» деген Калыгулдун даанышман осуятына кошулуп, адамдын кемчилигин көрүп, андан түңүлүүгө болбойт, «ийрилик» анын маңдайына түбөлүк жазылган эмес, зилинде, ички түпкүрүндө анда өсүүгө, оңолууга мүмкүнчүлүк жатат. Бул өзүнчө бир этикалык-педагогикалык философия, эгер амалын, ачыкчын таап тарбияласа, адамдын ийриси түзөлүп, оң жолго түшпөй койбойт», - деген профессордун пикири мугалимди шыктандырат.

Мугалим өзү чыгармачыл, эрудициясы, кругозору кенен, руханий - педагогикалык маданияты терең болушу зарыл.

Улуу педагог Ушинский: «Кимде - ким окуучунун сөз байлыгын өстүргүсү келсе, баарыдан мурда анын ойлоо сезимин өстүрүү керек», - дейт. Баланын ойлоо сезимин күчөтүү менен бирге алардын оозеки жана жазуу кебин байытууга, өстүрүүгө, туура сүйлөөгө багыт беребиз. Балдардын субъективдүү активдүүлүгүн өстүрүүгө түрткү боло турган «Мээ чабуулу», «Сынчыл ойлом», «Иликтөө- изилдөө», проблемалык кырдаалдар, диалог, дискуссия сыяктуу усулдар пайдаланылат.

Баланын кеби - анын акылынын таржымалы. 2-класста «Адабий окуу» сабагында «Туулган жердин топурагы алтын» бөлүмүндөгү «Алтын уя» жомогун «Сынчыл ойлом» долбоорунун стратегияларынын негизинде өтүп, сюжет басымдуу мүнөз ээлеген чыгармаларда окуучулардын эсте сактоосун, ой жүгүртүүсүн өстүрүү мүмкүнчүлүгү кенендигин байкадык. Чакан топто булбулдун тагдырын чечүүнүн альтернативдүү жолдорун карап чыгышып, өнөк менен ханга телефон чалып, кеңеш беришти. Шарт жагдайды өзгөртүп (бүгүнкү күнгө ылайык өзгөртүп) жомокту айтып бере алышты.

Топ менен каармандардын атынан ыр жазып, ырдап, жомокту жандандырышты.

Авторго (Касыбек Сейдакматовго) жомоктун эмнеси жаккандыгын баяндап, кат жазгыла деген тапшырма берилди.

Жомоктор - ой жүгүртүүнүн булагы. Бул жомокту сабакта жогорудагыдай усулдар менен өтүү балдардын ой жүгүртүүсүн өнүктүрөт жана мекен-

чилдикке тарбиялайт. Конфуций: «Ар кандай эл улуттун патриотторунан жана калган-каткан башкалардан турат», - деген. Биз эртеңки күнүбүздүн бейпилдигин коргоп бере турган, өз «уясын» артык көрүп, барк-баасын сезген балдарды тарбиялоого салым кошобуз. «Хан» болгон балдарга боорукердик, камкордук көрүү, адилеттүүлүк сыяктуу сапаттарды, «Булбул» болгон балдарга мекенчилдик көзкараштарын, чыгармачыл ой-өрүштөрүн өркүндөтүүгө багыт беребиз.

Мугалим окуучунун ишенимине кирүүсү зарыл. Балдар кабыл алууну каалабаган нерсени биз таңуулай албайбыз. Ошондо, адабияты сабагы ой жүгүртүүнү өстүрүүнү камсыз кыла алган болот.

В.А.Сухомлинскийдин насааттарына кайрылсак: «Өтө коркунучтуу нерсе - сабак учурунда партада бош отуруу. Алты саатты бошко кетирүү. Күн сайын, айлар, жылдар бою. Бул адамды моралдык жактан майып кылат. Башка эч кайсы жерде ушул эң негизги жердеги, адам эмгектене турган жердеги ойлордун чөйрөсүндөгү боштукту толтурууга болбойт», - дейт. Балдарды бош калтырбай өзүнчө, түгөйлөшүп, чакан топто, топто активдүү, демилгелүү иштөөгө, ойлонууга көнүктүрүп, аларды моралдык жактан майып болуудан сактайлы.

Мындай окутуунун кайтарымдуулугу - балдар бири-бирин билимдери, ой-пикирлери менен байытышат. Изденүү үчүн ойлор пайда болот.

Окуучулардын жоопторун баалоодо «Эмне үчүн ушундай деп ойлойсунар?», «Силер ушул пикирге кошуласыңарбы?» деген суроолор менен жыйынтыктаган оң. Себеби, сабакта мугалимдин өкүмү, чечими эмес, окуучулардын ой - жүгүртүү процесси маанилүү.

Адабияттар:

1. В.А. Сухомлинский «Мугалимге жүз насаат». – Мектеп, 1987.
2. В.А. Сухомлинский «Мектептин жаш директорлору менен ангеме». – Мектеп, 1987.
3. С.Байгазиев, Цивилизация жана Ата-Журт, Б.:2008, 244-253-б.
4. С.Байгазиев, Педагогикалык руханият, Б.:2008, 33-36-б.
5. Педагогикалык изденүү (антология). – Б.:1989.
6. Окутуунун интерактивдүү усулдары жана классты башкаруу. – Б.: 2004.
7. Сынчыл ойлом боюнча макалалар. – Б.: 2001.
8. Башталгыч класстарда адабий окуу китептери менен иштөөнүн өзгөчөлүктөрү. –Б.: 1997.
9. Бардыгы сабак жөнүндө. – Ош. 2004.
10. Л. Жусупакматов, А. Айтмамбетов, Тил сабагында өз алдынча ой жүгүртүүнү өстүрүү. – Ош, 1998.
11. С. Рысбаев. «Өмүргө шоола чачкан сабактар». Мугалимдер газетасы. 1988. 05.04.
12. Ш.Дүйшеев. Агындылар.- Б.: Учкун, 2014, 73-б.
13. Кадыралиева К. Китеп - билим алуу жолундагы негизги баалуулук.-Б.: 2009.
14. Кут билим – Сабак №1(62) январь, 2005.
15. Кут билим – Сабак №2 (63) февраль, 2005.
16. Кут билим – Сабак №3 (64) март, 2005.

Рецензент: к.ф.н., доцент Темирова Б.Т.